

О. В. Коваленко,

к. е. н., старший науковий співробітник, заступник завідувача відділу економічних досліджень,
Інститут продовольчих ресурсів, м. Київ

ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНИЙ РОЗВИТОК ГАЛУЗЕВИХ РИНКІВ РИБНОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ АКТИВІЗАЦІЇ ЗОВНІШНІХ ВПЛИВІВ

O. Kovalenko,

candidate of economic sciences, senior research worker, vice-head of the department of economic research,
Institute of Food Resources

INNOVATION-ORIENTED DEVELOPMENT OF THE FISHING INDUSTRY MARKET SECTOR IN TERMS OF ACTIVATION OF EXTERNAL INFLUENCES

Здійснено оцінку стану рибної галузі та її ринків за період 1990—2013 рр. За допомогою індикаторів аналізу рівня продовольчої безпеки, визначено рівень самозабезпечення України рибною продукцією та рівень імпортозалежності. Встановлено структуру та ємність ринку промислового виробництва рибопродукції. Виявлено проблеми та причини зменшення обсягів добування живих водних біоресурсів рибогосподарською галуззю. Проаналізовано стан регуляторного середовища та його вплив на економічні результати галузі. Сформульовано орієнтири інноваційного розвитку рибного господарства та рибної промисловості. Наголошено на необхідності швидкого відновлення основних фондів риболовного флоту. Зазначено, що в умовах зменшення можливостей України у видобуванні водних ресурсів в акваторіях морів і Світовому океані, одним з перспективних напрямів розвитку галузі є розвиток аквакультури, тобто вирощування водних біоресурсів у спеціально облаштованих водних плантаціях. Запропоновано шляхи забезпечення продовольством населення в умовах криз. Зокрема в процесі забезпечення національної продовольчої безпеки ключовим заходом є досягнення ефективного співвідношення рівня споживання, самозабезпечення та оптимальної величини імпорту продовольчої продукції.

Conducted an appraisal of condition fish branch and her markets over the period 1990—2013. With the help of analysis indicators food security level, is defined self-sufficiency of fish products in Ukraine and the level of import dependence. Defined structure and the market capacity of industrial production of fishery products. Were revealed problems and causes decrease volumes of extraction of live aquatic of bioresources fisheries branch. Analyzes the state the regulatory environment and its impact the economic results of the industry. Emphasized the need for a quick recovery of capital assets of the fishing fleet. Noted that in terms zoom out features of Ukraine in the extraction of water resources in the seas and World Ocean, by one of the most promising directions of development of the industry is the development of aquaculture, cultivation of aquatic biological resources in specially equipped water plantations. Were proposed ways of ensuring food in times of crisis. In particular, the process of ensuring of National Food Security the key measure is to achieve efficient consumption ratio, the level of food self-sufficiency and the optimal value of imports of food products.

*Ключові слова: інноваційний розвиток, галузеві ринки, рибогосподарська галузь, водні біоресурси.
Key words: innovation development, industry markets, fisheries industry, aquatic biological resources.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Якість харчування населення — одвічне питання, що невтомно обговорюється як на рівні пересічних споживачів, так і на рівні уряду. Для України сьогодні найбільш актуальною і одночасно проблематичною є рибна галузь, що впливає на формування ринків риби та рибопродуктів, оскільки постачання і переробка живих водних біоресурсів — діяльність, що вимагає наявності спеціальних навичок і знань. У зв'язку з цим, а також завдяки споживчим якостям цієї продукції, великим попитом у переробників і споживачів користуються постачальники високояк-

існої рибної сировини. Проте рибне господарство та промисловість, що вже протягом двадцяти років перебувають у стані перманентної модернізації, так і не подолали кризи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченням повноцінного харчування населення в контексті продовольчої безпеки країни в даний час займаються українські вчені: В.І. Власов, С.М. Кваша, П.Т. Саблук, Н.П. Сичевський, Б.С. Пасхавер [1—4] та інші. Разом з тим, більш поглибленого вивчення потребує проблема відтворення рибної галузі та формування

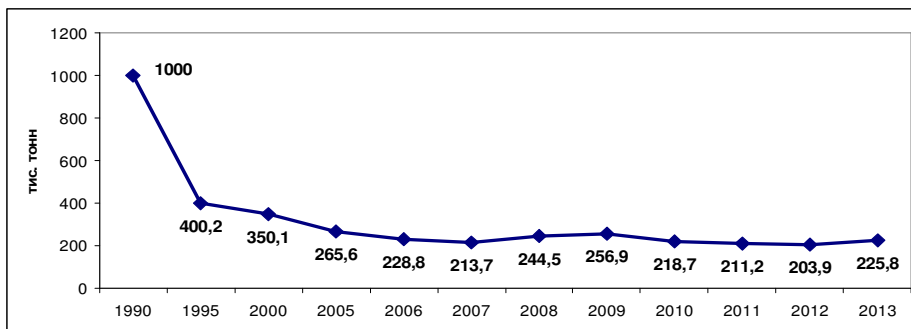

Рис. 1. Вилов риби та добування водних живих ресурсів в Україні, тис. т

її інноваційних ринків для забезпечення населення рибою та рибопродукцією, відповідно до раціональних нормам споживання.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження — оцінити нинішній стан рибної галузі та її ринків, визначити орієнтири їх подальшого розвитку.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Колись потужна галузь з обсягом сукупного добування водних біоресурсів — 1 млн т (1990 р.), нині добуває їх у 4,5 рази менше 225,6 тис. т (рис. 1). Кількість діючих рибогосподарських підприємств (різних форм господарювання) лише за 2003—2012 рр. знизилася вдвічі (з 1204 у 2003 р. до 655 у 2012 р.). Кількість підприємств консервного та пресервного рибного виробництва та інших водних живих ресурсів зменшилася з 216 у 2008 році до 139 у 2013 році. Діяльність половини цих підприємств — збиткова. Кількість робочих місць у рибогосподарстві з 1990 р. скоротилася вп'ятеро (6 тис. у 2012 р.), а у рибній промисловості — у 8 разів (5 тис. у 2012 р.).

Докорінно змінилася структура акваторії, де здійснюється добування водних живих ресурсів. Якщо у 1995 р. 75% риби виловлювалося у морських економічних зонах інших держав і відкритій частині Світового океану, то у 2013 р. більше половини обсягів живих водних ресурсів добувалося у внутрішніх прісних водоймах та морській зоні України (рис. 2). При цьому понад 60% загального обсягу рибної сировини постачала АР Крим і м. Севастополь.

Низька ефективність використання сировинних ресурсів рибогосподарських водних об'єктів Світового океану і вітчизняного рибництва зумовлена відсутністю сучасної інфраструктури і відповідної матеріально-технічної бази. Україна, що є членом організації з риболовства у північно-західній частині Атлантики, має квоти на вилов риби. Однак навіть обсяги квот навряд чи зможе забезпечити. З 151 судна океанічного риболовецького флоту, які країна мала на початку 90 років, діючими лишилися лише 9, з них три знаходяться під заставою. Інші потребують модернізації.

Прибережний риболовний флот, який веде промисел в Азово-Чорноморській зоні, наразі складається зі 120 суден, які аналогічно океанським потребують істотного поліпшення технічного й технологічного оснащення.

Загалом, вартість основних засобів рибальства і рибництва протягом останнього десятиліття знизилася вдвічі. Незважаючи на введення в дію окремих нових потужностей, відтворення матеріально-технічної бази фактично не відбувається. Ступінь зносу лишається на рівні 50%.

За таких умов, а також зважаючи на зовнішні впливи (у т.ч., анексію Криму), забезпечити населення України рибопродукцією у межах раціональних норм споживання (20 кг/чол. на рік) — досить проблематично. У 2013 році ця цифра склала 14,2 кг/чол. на рік. У 2008 році споживання рибопродукції населенням України лише наблизилося до рівня 1990 р. (17,5 кг), але так і не досягло раціональної норми.

Серед низки причин однією з вагомих слід назвати низький рівень доходів населення, який не узгоджується з швидкими темпами зростання споживчих цін, у т.ч. на рибну продукцію. Наприклад, середня роздрібна ціна на рибу морожену протягом 1992—2013 рр. зросла більше ніж у 200 разів. Якщо у 1990 р. ціна 1 кг риби мороженої дорівнювала в середньому 40 копійок, то у 1995 р. — 2,60 грн, а у 2013 — близько 32 грн. У структурі роздрібно торгівлі продовольчими товарами риба і рибні консерви займають лише 1,6% (2012 р.). Сім'я з 3 осіб з середнім рівнем доходів витрачає в місяць на придбання рибної продукції трохи більше 100 грн. Попит на продукцію дедалі зменшується [5, 6]. Помітно змістилася номенклатура продукції з вищих цінових сегментів у більш низькі. Зростання цін на сировину призвело до перерозподілу споживчого кошика в бік більш доступних продуктів. Найчастіше на стіл українців потрапляє мойва, скумбрія, салака, оселедець.

Рибна промисловість України постачає споживачам переважно філе риби морожене та консерви. При загальному зниженні виробництва — приріст спостерігаємо у виробництві більш дешевої продукції: рибного філе (+20,4%); солоні риби (+2,6%) та штучної ікри (+68,1%) (табл. 1).

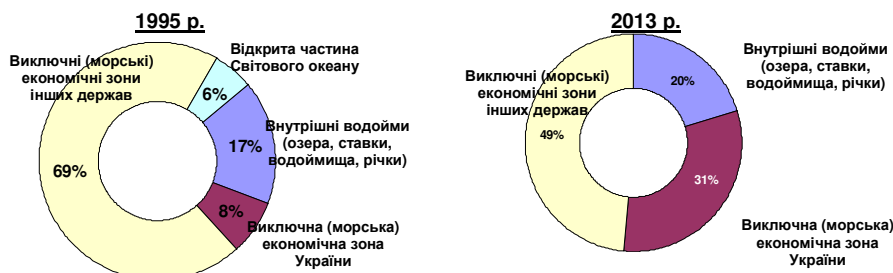

Рис. 2. Вилов риби та добування водних живих ресурсів за структурою водоймищ

Таблиця 1. Промислове виробництво рибної продукції у 2013 році

	Фактично вироблено у 2013 р., тис. т	Темп зростання до минулого року, %	Приріст (спад) проти 2012 р., %
Риба, філе риби, м'ясо риби інше, морожене	39,5	120,4	20,4
Філе рибне в'ялене, солоне чи у розсолі, крім копченого	1,5	82,4	-17,6
Риба сушена і в'ялена	3,6	87,7	-12,3
Оселедці солоні	4,2	80,9	-19,1
Риба солена, крім оселедців	7,8	102,6	2,6
Риба, у т.ч. філе, копчена	7,5	91,9	-8,1
Риба, перероблена чи консервована в інший спосіб, крім готових страв із риби	77,2	98,3	-1,7
Ікра та замітники ікри	2,4	168,1	68,1

* Сформовано за даними Державної служби статистики України.

Вітчизняний ринок на 60% представлений продукцією шести великих компаній: ООО "Рибний світ" (14%); ТОВ "Пролів" (12%); ТОВ "Екватор" (9%); ТОВ "VICI" (Росія, 9%); ТОВ "Санта Барбара" (Білорусь, 8%); ТОВ "Міжнародна група морепродуктів" (8%).

Самозабезпеченість внутрішнього ринку рибою та рибопродукцією складає лише 39%. Український ринок риби і морепродуктів протягом багатьох років лишається імпортозалежним. Україна імпортує понад 70% риби і рибних продуктів. Ціни на цю продукцію залежать від ситуації на світовому ринку, розподілу квот на вилов риби та інших чинників. Останнім часом, внаслідок зростання попиту на більш дешеві сорти риби, змінилася географія імпорту — на перше місце вийшла Норвегія, на друге — Ісландія і на третє — В'єтнам, в той час як традиційні постачальники — країни Балтії та США, поступилися своїми позиціями. Експорт риби і рибопродукції власного виробництва здійснюється переважно у країни СНД [7; 8].

Політика держави стосовно рибної галузі призвела до її довготривалого кризового стану, руйнування цілісності рибного господарства, втрати кооперативних зв'язків і інтеграційних процесів. Маючи в своєму арсеналі достатню кількість інструментів регулювання галузь з кризи ще й досі не вийшла. Так, Загальнодержавна Програма розвитку рибного господарства України на період до 2010 року, затверджена Законом України 19 лютого 2004 року №1516-IV [9], так і не була виконана. Зокрема обсяг вилову риби та добування інших водних живих ресурсів у 2010 р. прогнозувався на рівні 750 тис. тонн, а фактично було вилучено — близько 219 тис. т, тобто Програму виконано лише на 29%. Прогнозні очікування стосовно промислового виробництва рибної продукції також не справдилися.

Лише на 10 відсотків вдалося виконати завдання задекларовані Законом України "Про Національну програму будівництва суден рибпромислового флоту України на 2002—2010 роки" [10]. За браком державної підтримки підприємства галузі розвиваються переважно за рахунок власних і кредитних коштів, які залучені від закордонних інвесторів, зацікавлених у розвитку рибної промисловості на території України.

Сьогодні регулювання рибного господарства України має здійснюватися відповідно до низки діючих законів: "Про виключну (морську) економічну зону України"; "Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення"; "Про тваринний світ"; "Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них"; "Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів"; "Про аквакультуру".

Протягом 1992—2011 рр. рибна галузь пройшла складний шлях реформування. У 2011 було створено Держрибагентство України як центральний орган ви-

конавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України. До основних завдань Держрибагентства віднесено внесення на розгляд Міністри пропозицій щодо формування державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства, безпеки мореплавства суден рибогосподарського флоту.

Кабінетом Міністрів України 23 листопада 2011 р. ухвалено Постанову № 1245 "Про затвердження Державної цільової економічної програми розвитку рибного господарства на 2012—2016 роки" [11]. Метою Програми є створення сприятливих умов для забезпечення розвитку рибного господарства та його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, що має сприяти забезпеченню потреби населення України у рибній продукції відповідно до науково обґрунтованих норм споживання та гарантувати ме продовольчу безпеку України. Виконання програми передбачає доведення добування водних біоресурсів до 375 тис. т. на рік, діяльність оптових ринків рибної продукції, вироблення інноваційних продуктів харчування. Обсяг фінансування Програми становить 2,6 млрд грн, у тому числі за рахунок державного бюджету 1,7 млрд грн. Незважаючи на те, що в рамках зазначеної Програми обіцяно створення в галузі привабливих для інвесторів умов, вже сьогодні очевидно, що протягом 2014 ситуація навряд чи зміниться, оскільки доходи споживача не збільшаться, залежність від імпорту буде зростати.

В умовах зменшення можливостей України у видобуванні водних ресурсів в акваторіях морів і Світовому океані, очевидна необхідність інноваційно-орієнтованого розвитку галузі, в тому числі, швидкого відновлення основних фондів риболовного флоту; розвитку аквакультури, тобто вирощування риби, молюсків, ракоподібних та інших водних організмів у спеціально облаштованих водних плантаціях. Поняття аквакультури закріплено нещодавно ухваленим Законом України "Про аквакультуру". Україна має величезний потенціал для ведення цієї діяльності, зокрема, значні площі внутрішніх водойм. Наявність водного фонду для вирощування об'єктів аквакультури перевищує 1 млн га; з них: водосховища — близько 800 тис. га, ставки — 122,5 тис. га, озера — 86,5 тис. га, водойми-охолоджувачі — 13,5 тис. га, водойми інших категорій — 6 тис. га [8].

Аквакультура має зайняти міцну нішу на вітчизняному ринку. Частка її виробництва (промислового і приватного) у 2012 році становила 13,5%. Із 712 зареєстрованих господарств, вилов здійснювали 247. Обсяги вилову в таких господарствах складають 5 7 тис. т у рік. Це переважно столові сорти риби, доступні споживачеві з любим рівнем доходів: судак, товстолобик, лящ, амур, короп. На жаль, недосконалість діючої нормативної бази не дозволяє ефективно роз-

виватися приватному рибному фермерству. Такі підприємства експлуатують невеликі ставки і не витримують конкуренції з імпортною продукцією. Тому додатковим стимулом можуть стати інвестиції у галузь.

ВИСНОВКИ

Наразі зроблені Україною кроки назустріч світовому співтовариству не достатньо впливають на вирішенні проблеми розвитку рибного господарства як перспективної галузі промисловості. Уряд України має перейти від пасивного спостереження до конкретних дій і здійснити наступне: оновити основні засоби виробництва, знос яких вже досяг 80%; відрегулювати на законодавчому рівні взаємовідносини з імпортерами на користь власного виробника; на законодавчому рівні відрегулювати питання податкового законодавства; переглянути відносини щодо доступу України до ресурсів Світового океану та до рибної продукції в територіальних водах інших держав; відновити платоспроможність населення. У галузі аквакультури: виробництво продукції, необхідної європейським споживачам, найвищої якості й за доступною ціною; зведення до мінімуму впливів аквакультури на навколишнє середовище; забезпечення можливостей підвищення кваліфікації фахівців, зайнятих у цій сфері; розробка і впровадження нових технологій протягом всього виробничого процесу; поліпшення економічної ефективності на всіх рівнях виробничого процесу.

Багатогранність проблеми продовольчої безпеки зумовлює необхідність пошуку раціональних шляхів її забезпечення. Для рибної галузі оптимальним варіантом може стати комбінація таких елементів: збереження і розширення внутрішнього виробництва риби і рибопродукції, стабільне забезпечення імпорту, створення належних запасів рибної сировини та продовольчих виробів з неї. Причому провідним елементом може бути будь-який з перерахованих, залежно від ситуації в країні.

Так, у періоди криз найбільш раціональним кроком є формування внутрішніх резервів продовольства для споживання населенням. Накопичення запасів — тимчасовий, але досить ефективний захід для ліквідації раптових нестач продовольства. В інших випадках — зовнішня торгівля і внутрішнє виробництво повинні органічно доповнювати один одного.

Загалом, у процесі забезпечення національної продовольчої безпеки ключовим заходом є досягнення ефективного співвідношення рівня споживання і самозабезпечення продовольством, а також встановлення оптимальної величини імпорту продовольчої продукції за наявності ефективної системи страхування (у тому числі внутрішніх страхових резервів) у надзвичайних ситуаціях.

Література:

1. Глобальна продовольча безпека / О.Г. Білорус, М.В. Зубець, П.Т. Саблук, В.І. Власов. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2009. — 486 с.
2. Національна доктрина продовольчої безпеки України / [П.Т. Саблук, Г.М. Калетник, С.М. Кваша та ін.] // Економіка АПК. — 2011. — № 8. — С. 3—11.
3. Сичевський М.П. Формування національної продовольчої системи: сутність та перспективи / М.П. Сичевський, О.Б. Полещук, О.В. Коваленко // Продовольчі ресурси: зб. наук. пр. — К.: Ін-т прод. ресурсів НААН України, 2013. — С. 8—21.
4. Пасхавер Б.І. Сучасний стан продовольчої безпеки / Б.І. Пасхавер // Економіка АПК. — 2014. — № 4. — С. 3—10.
5. Статистичний щорічник України за 2000 рік / за ред. О.Г. Осауленка. Відп. за вип. П.П. Забродський. — К.: Консультант, 2001. — 552 с.

6. Статистичний щорічник України за 2012 рік / за ред. О.Г. Осауленка. — Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

7. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник / відп. за випуск А. Фризоренко. — К.: Офіційний сайт Державної служби статистики України, 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Рибне господарство України. Статистичний збірник / за ред. О.Г. Осауленка. — К.: Офіційний сайт Державної служби статистики України, 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Закон України "Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року" № 1516-15 від 19.02.2004 / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1516-15>

10. Закон України "Про Національну програму будівництва суден рибпромислового флоту України на 2002—2010 роки" № 2987-14 від 17.01.2002 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2987-14>

11. Постанова Кабінет Міністрів України Київ "Про затвердження Державної цільової економічної програми розвитку рибного господарства на 2012-2016 роки" № 1245 від 23.11.2011 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1245-2011-%D0%BF>

References:

1. Bilorus, O.G. Zubec', M.V. Sabluk, P.T. and Vlasov, V.I. (2009), Global'na prodovol'cha bezpeka [Global Food Security], NNC "IAE", Kyiv, Ukraine.
2. Sabluk, P.T. Kaletnik, G.M. and Kvasha, S.M. (2011), "National Food Security Doctrine Ukraine", Ekonomika APK, vol. 8, pp. 3—11.
3. Sychev's'kyj, M.P. Poljeshhuk, O.V. and Kovalenko, O.V. (2013) "Formation of a national food system: the nature and prospects", Prodovol'chi resursy, vol. 1, pp. 8—21.
4. Pashaver, B.J. (2014), "The current state of food security", Ekonomika APK, vol. 4, pp. 3—10.
5. State Statistics Service of Ukraine (2001), "Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 2000 rik", Konsul'tant, Kyiv, Ukraine.
6. State Statistics Service of Ukraine (2013), "Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 2012 rik", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 30 July 2014).
7. State Statistics Service of Ukraine (2013), "Ukraine's foreign trade. Statistical Yearbook", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 30 July 2014).
8. State Statistics Service of Ukraine (2011), "Fishery Ukraine. Statistical Yearbook", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 30 July 2014).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On the National Program of Fisheries of Ukraine for the period till 2010", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1516-15> (Accessed 30 July 2014).
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On the National Program shipbuilding fishing fleet Ukraine for 2002—2010", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2987-14> (Accessed 30 July 2014).
11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), "On approval of the State Target Economic Program of Fisheries for 2012-2016", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1245-2011-%D0%BF> (Accessed 30 July 2014).

Стаття надійшла до редакції 09.06.2014 р.